

NÅGRA
HISTORISKA ANTECKNINGAR

UR

ARBETARERÖRELSEN I STOCKHOLM

AF

P. S. och C. A. W.

»Jo, nu skal vi prøve en dyst, I gode herrer! Jeg vil dog se, om ussel-dom har magt til at binde munden på den patriot, som vil renske samfundet.»

(En folkefiende.)

STOCKHOLM
GERNANDTS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG
1887

NÅGRA
HISTORISKA ANTECKNINGAR

UR

ARBETARERÖRELSEN I STOCKHOLM

AF

P. S. och C. A. W.

«Jo, nu skal vi prøve en dyst. I gode
herrer! Jeg vil dog se, om ussel-
dom har magt til at binde munden
på den patriot, som vil renske sam-
fundet.»

(En folkefiende.)

STOCKHOLM
GERNANDTS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG
1887

*N*å vi nyligen blifvit uppmanade att åt en platstidning lemna en historik öfver den under de senare åren pågående folkliga rörelsen i Stockholm, hafva vi sammanfattat våra iakttagelser och erfarenheter i följande skildring, men då vi funnit att ämnet icke kunnat sammanträngas så att det kan intagas i en tidning, i alla händelser icke utan att styckas, hvarigenom sammanhanget måhända kunde gå förloradt, ha vi föredragit att utgifva densamma i bokform.

Innan arbetarerörelsen, liksom hvarje annan rörelse, hunnit forma sig nog klart och tydligt för att af samhället i sin helhet kunna uppfattas, har den dock haft en gryende början, då den tillfällige betraktaren visserligen kunnat iakttaga ett och annat, men utan att uppfatta sammanhanget, hvarför omdömet ofta blifvit falskt.

Denna skildring är stödd på autentiska aktstycken, tryckta skrifter, protokoll förda i föreningar och å möten, tidningsreferat m. m.

Öfvertygelsen, att inga verkliga framgångar, ingen enighet, intet förtroende skall åt den folkliga

saken förvärfvas, om ej densamma får fastare, och vi må säga rent ut, respektablare principer än de, som hittills i allmänhet gjort sig gällande, ligger här ytterst till grund för publikationen af detta sammanträngda resultat af de senaste åtta årens händelser.

Stockholm i Februari 1887.

Förf.

Nya demokratiska rörelser.

Duru lugnt det folkliga och politiska lifvet här i vårt fosterland än må synas dem, som mera ytligt betrakta detsamma, så hafva likväl de rörelser, som uppstått i andra länder, tagit så pass form äfven hos oss, att de för den begründande iakttagaren kunna framvisa tydliga skeden.

Partierna äro visserligen ej så skarpt åtskilda som i utlandet, men man igenkänner dock samma tänkesätt och sträfvanden här som der.

Sedan »*Nyliberala partiet*» spelat ut sin rol och upplöst sig vid sitt sista sammanträde å »Piperska muren» 1869, låg den liberala politiken i Stockholm nere en följd af år.

En anledning till nybildning af ett liberalt parti på bred demokratisk grundval blef *Arbetaremötet* 1879 och *Norrlandsstrejken* samma år. Ifrågavarande möte utvisade i och för sig, att många af vår tids arbetare och deras frivilliga vänner af andra klasser hade en vaken blick på de politiska och sociala förhållandena, och det behöfdes endast, att de

spridda krafterna samlades i något centrum, för att ett verkligt parti snart skulle vara bildadt. Men det är ej alltid nog med sådana tillfälliga sammanträffanden af personer, som tänka mer eller mindre lika; det fordras i allmänhet, att vissa yttre impulser af mer eller mindre genomgripande art stöta till för att gifva fart åt en ny riktning. Det är nemligen nödvändigt, att känslorna komma med i spelet, ty utan dem får ingen social eller politisk rörelse någon kraft och varaktighet.

Denna eggelse fick den demokratiska politiken 1879 genom den behandling, man lät de strejkande sågverksarbetarne vederfaras, i synnerhet häktandet af sju sågverksarbetare, hvilka efter halfannan månads fängelse frigåfvos, då genom ransakningen deras oskuld blifvit bevisad.

Följden af rörelsen sommaren 1879 blef *Reformföreningens* stiftande på hösten, dertill initiativet togs af D:r Anton Nyström, som blef föreningens sekreterare under det Kapten Julius Mankell blef hennes ordförande. Under den följande vintern utvecklade den nybildade föreningen en ganska betydlig verksamhet, eggande icke blott Stockholms demokrater, utan äfven hela landsortens till ett vaksamt deltagande i de allmänna angelägenheterna. Meningen med föreningen var, såsom hennes stiftare vid många tillfällen framhållit i både tal och skrift, att genom det politiska föreningsväsendet utbilda den sanna medborgerligheten, skapa politiska förmågor, studera och noggrannt undersöka de stora frågorna, lära känna de

handlande personligheterna och genom offentligt framträdande å möten och genom artiklar och resolutioner i pressen bidra att bilda en verkligt öfverlagd allmän opinion.

Härvid afsåg man att verka i godt förstånd med den demokratiska pressen, som man ansåg skulle få ett det värderikaste stöd i politiska föreningar, då dessa bättre än någon tidningsredaktion genom sina mångfaldiga element få inblick i samhällsförhållandena.

Länge hade dock föreningen icke verkat, förrän skilda riktningar visade sig inom densamma, och hvad som först och sist visade sig behövas såsom underlag för den folkliga politiken var: *upplysning* och *principfasthet*.

Redan å arbetaremötet hade enstaka röster höjts mot de maktegandes ingripande gentemot de strejkande sågverksarbetarne, och i Reformföreningen väckte D:r Nyström förslag till en protest deremot; förslaget förkastades dock, sedan ordföranden hotat afgå, om det antoges: saken vore ej utredd nog, sades det! Förslagsställaren beslöt då att ensam uttala en offentlig protest mot myndigheternas, synnerligast Landshöfding Treffenbergs tillvägagående under strejken, genom att hålla ett föredrag å Mindre-teatern (Dec. 1879) till förmån för de sju oförskyldt häktade sågverksarbetarne. På uppmaning förnyades föredraget, som väckte den lifligaste sympati och gjorde, att mångt öga tårfylldes; den kontanta behållningen (408 kr.) skickades till de förut häktade sågverksarbetarne.

Fastän föredraget: »Kapitalets och arbetets problem» gick ut på att bekämpa kommunismens läror och revolutionära åtgärder och att i stället, trots orättvisa och nöd, reformera på det beståendes grund och med moraliska medel utjemna stridigheterna mellan de skiljda samhällselementen, blef dock D:r Nyström, då han faktiskt uppträdde som oppositionsman, inför den maktägande delen af samhället blott *revolutionsmannen!* De, som känna den politiska lära, han sedan många år tillbaka hyllat, och som hörde hans enskilda såväl som offentliga uttalanden om Sundsvallsstrejkarnes behandling, veta dock allt för väl, att hans uppträdande till förmån för dem helt och hållet berodde på den lifligaste medkänsla för deras lidanden, hvilken ovilkorligen fordrade att något blef gjort för att protestera mot dylika både orättvisa och okloka handlingar från ordningsmaktens sida. Visst är emellertid, att sågverksegarnes och landshöfdingens ingripande mot Sundsvallsstrejkarne var en af de verksamaste anledningarne till D:r Nyströms politiska framträdande.

Omständigheterna gjorde nu, att då den nyväckta nykterhetsrörelsen framkallade upplysningsfrågan. Å ett nykterhetsmöte den 8 Febr. 1880 å Mindre teatern framställde D:r Anton Nyström förslag till bildande af ett *Arbetareinstitut*. Häri framhölls (se Dagens Nyheter $\frac{9}{2}$ 80) »ensidigheten i pietisternas verksamhet för nykterhetsaken; allmän upplysning vore det medel, hvarigenom nykterheten skulle främjas; en upplyst kultur vore ytterligare ett oeftergifligt vilkor

för ett folks höjande i sedligt afseende. — — — Menniskans moraliska vandel, hennes sinne för ordning och flit, hennes svagheter och laster kunna ej på annat sätt regleras än genom en fullt harmonisk samhällsordning i såväl vetenskapligt som moraliskt och intellektuellt afseende».

Förslaget, som helsades med det största bifall, fordrade för sin realisering frivilliga bidrag af de rikare samhällsmedlemmarne samt af såväl stat som kommun. Det afsåg således en *fredlig samverkan mellan alla klasser* i samhället. Mötet beslöt tillsätta en komité, som skulle taga förslaget under behandling och söka bringa det till verkställighet.

Motstånd och strider saknades icke alltifrån första försöket att åvägbringa detta institut och anledningarne dertill voro många. Att börja med hade sedan årtionden en hatfull demokratisk politik drifvits i vissa pressorgan, och målsmännen härför kunde ej med glädje helsa tillkomsten af en ny, vetenskaplig och human demokrati. Om, tänkte man på detta håll, förslaget om ett Arbetareinstitut vinner insteg, så skall, då detta endast kan komma till stånd genom de högre klassernas samverkan, folket ju icke kunna hata dessa; man kunde då ej längre skylla folkets alla lidanden på de högre klasserna, ej säga att dessa ingenting vilja göra för folket, och vidare, om arbetsklassen skall drivas till dessa långa vetenskapliga studier för att få en upplyst grund att bygga på, huru skall man då kunna egga dem till praktisk agitation. Denna tankegång fick sitt uttryck i Fädernes-

landet af den 14 Febr. 1880, der ibland annat säges: »Herr Nyströms mera välmenta än praktiska förslag till ett s. k. arbetareinstitut, såsom ett medel mot dryckenskapen, tro vi knappast vara allvarsamt menadt och anse därför obehöfligt att åt detsamma egna någon granskning. Förädlande nöjen och sysselsättningar erbjudas nu för arbetaren, särdeles i hufvudstaden, i så många former och så billigt, att någon särskild institution för det ändamålet näppeligen synes nödvändig, äfven om den skulle kunna åstadkommas på det af förslagsställaren angifna sättet». Det sorgliga var att artikelförfattaren satt i Reformföreningens styrelse! Vännerna till det framställda förslaget läto sig dock icke afskräckas häraf. Komitéen arbetade, praktiska åtgärder diskuterades, men huru det var, ville saken icke gå. Om och men framställdes i mängd, och slutet blef, att öfver hälften af de å mötet utsedda komiterade afgingo, somliga af enskilda skäl, andra emedan de misströstade om sakens framgång, och åter andra, emedan de ej lyckades sammanbinda arbetareinstitutet med Stockholms arbetareförening, hvartill försök gjordes. Häremot satte sig förslagsställaren af det skäl, att, om en vetenskaplig föreläsninginstitution för arbetare skulle sammanbindas med en arbetareförening, så skulle, då denna senare är och måste vara till hela sin tendens politisk, institutionen också få en politisk pregel och sålunda aldrig kunna påräkna något understöd af annat än ett visst parti. Meningen var allt från början (såsom utfärdade cirkulär utvisa), att institutet skulle

stå utanför den politiska verksamheten och blott tjena som ett medel att skapa nyktra och upplysta medborgare. Så godt som ensam, blott understödd af några nitiska arbetare, lyckades emellertid upphofsmannen att få bidrag till institutet och att inviga dess första studieår den 4 Okt. 1880.

Brytning.

Hösten 1880 inträffade inom Reformföreningen en afgörande brytning, som allt sedan gjort sig gällande inom den demokratiska rörelsen i Stockholm. Anledningen härtill var den bestämda fordran D:r Nyström i Reformföreningen gjorde på införandet af den offentliga kandidaturen vid alla politiska val såsom det enda medlet att genomföra en upplyst och ärlig politik. Härom var man i Reformföreningen långt ifrån ense, ehuru föreningen dock omsider gick in på förslaget. Saken var den, att man på denna tid i den demokratiska pressen sökte förvärfva sympatier hos arbetarne i hufvudstaden för landtmannapartiet, men att detta partis kandidater inom det liberala partiet alltför väl visste, att de icke kunde påräkna majoritet af Stockholms valmän, om de vid valmöten skulle, i enlighet med offentliga kandidaturens principer, nödgas bekänna sina sympatier för detsamma. För dem gällde det därför att motverka offentliga kandidaturens införande. Man ville bibe-

hålla det äldre s. k. rekommendationssystemet, d. v. s. att man i föreningar, å möten och i pressen, kort och godt rekommenderade en viss kandidat med thy åtföljande förtjenster och utan några brister.

Huru rädda somliga af de liberala voro för den offentliga kandidaturen, synes af ett bref från en liberal riksdagskandidat i Reformföreningens styrelse till dess sekreterare med anledning af dennes förslag att införa systemet, i hvilket bref bland annat står: »En sådan viktig sak tål väl vid att tänka på och ej fjeska åstad innan man betänkt följderna».

I November 1880 skulle nu väljas en riksdagsman för Stockholm. Reformföreningen antog då offentliga kandidaturens princip och tryckte ett cirkulär, upptagande åtskilliga politiska frågor, hvilket tillsändes kandidaterna. Samtidigt härmed följde de demokratiska tidningarne det gamla rekommendationssystemet och föreslogo utan vidare fabrikör Joh. Ohlsson som det liberala partiets kandidat. Nu följde valstriden, som är alltför karakteristisk för att ej här närmare framhållas. Redan före det första valmötet hade Reformföreningen förklarat, att »fabrikör O. ej kunde framställas som föreningens kandidat», då man ansåg honom i vissa fall vara väl konservativ, hvarföre föreningen såsom sådan ej kunde gilla hans rekommendation i den liberala pressen. Vid valmötena ådagalade Herr Ohlsson genom sina dels intetsägande, dels mot Reformföreningens program stridande meningar att han ej kunde vinna erkännande af denna förening, som ju ej kunde utgå från någon annan

synpunkt än sitt *eget program* och ej egde befogenhet att taga hänsyn till, hvad enstaka trisinnade personer eller tidningar yttrat om föreslagna riksdagskandidater.

Huru otillfredsställande Herr Ohlssons svar voro, visade å mötet Hrr C. Palmgren, Richard Gustafsson, A. Nyström och O. J. Hultgren; den siste föreslog D:r Nyström som kandidat, men denne afböjde förslaget på det bestämdaste.

En politisk strid mellan den offentliga kandidaturens princip och rekommendationssystemet, hvilka alldeles utesluta hvarandra, blef nu oundviklig, synnerligast sedan den ifrågavarande kandidaten genom sina afgifna svar visat sig ej kunna vara ett liberalt partis kandidat. Han ansåg, att någon förändring beträffande valbarheten till Första Kammaren ej var behöflig (fastän allmänna meningen bland valmännen fordrade en radikal förändring deraf); han fann, att religionslagstiftningen här var så väl reglerad, att hvar och en kunde tillhöra det samfund han ville (fastän han bort veta, att man ingalunda har denna rättighet); han ansåg, att kyrkobeskattningen var hardt när omöjlig att förändra (hvilket dock ej hindrar att en liberal riksdagsman, som vill upphäfva statskyrkan, oupphörligen yrkar på kyrkoskatternas upphäfvande); han hade intet att anmärka angående yttranderätten och rättskipningen (fastän de orimligaste tryckfrihetsmål på senare tiden uppenbarligen förekommit och rättskipningens tröghet samt underrätternas felaktiga domar äro skamfläckar för vårt land och bort mana

en hvar att arbeta på de grundligaste reformer i fråga härom). Hvem kan undra på, att en afgjord protest nu kom att uttalas emot ifrågavarande kandidat af dem, som yrkat på att kandidater ej skulle uppställas förrän tillfredsställande svar blifvit afgifna på Reformföreningens frågor? Hvem kan fordra, att enighet här skulle komma till stånd? Hvarom skulle man enas? Under hvilken gemensam princip skulle alla liberala fosterlandsvänner här underordna sig? — under den tomma rekommendationen af en förut otillräckligt känd kandidat eller under det öppna och ärliga frågsystemet med dess oförtydbara svar? Var den ifrågavarande kandidaten verkligen ett uttryck af vår tids frisinnaede idéer? Hvem splittrade den enighet, som man hoppats finna?

Enighet hade blifvit en oafvislig följd af kandidatens svar, *derest de verkligen motsvarat fordringarne*; nu splittrades enigheten af — kandidaten i fråga. Ungefär lika många talade emot som för honom; ingen var fullt tillfredsstäld med svaren. Enighet skulle icke destomindre här kunnat vinnas, om de, som förut förordat denna kandidat, *återtagit rekommendationen*. Men nej, långt ifrån att göra detta, yrkade desse fortfarande på sin kandidat. Fastän *han sjelf* tydligen hade tillkännagifvit att han var *konservativ*, sade hans förespråkare: *han är liberal!*

Följden blef att D:r Anton Nyström genom en offentlig förklaring i tidningarne afgick ur Reformföreningens styrelse och föreslog professor Norden-skiöld på grund af hans frisinnaede och folkliga tänke-

sätt som det liberala partiets kandidat i stället för Herr Ohlsson. Som motvigt häremot insände Typografen Herr Sv. Linge en offentlig förklaring, hvaruti han sade sig hafva upphört med allt samarbete med D:r N. och att han utträdt ur Arbetareinstitutets styrelse.

I sin skrifvelse till Reformföreningen, deri D:r Nyström afgick som sekreterare, protesterade han mot »det nuvarande halfhetssystemet» och motiverade sin afgång med, att han »är en principiell motståndare till den *kompromisspolitik*, som föreningens majoritet nu synes vilja följa, och hans åtgöranden, som ej anses nog *'politiskt kloka'*, ej kunna göra önskligt, att han intager någon ledande plats i Stockholms *s. k. liberala parti* för så vidt detta till väsendtlig del skulle representeras af Reformföreningen».

I sammanhang härmed anlade en annan medlem af Reformföreningen, som i likhet med Herr Linge påyrkade Herr Ohlssons kandidatur, Litteratören Herr Berndt Lundqvist, en plan att störta arbetareinstitutet, der han en tid var föreläsare i matematik och svenska språket. Han infann sig den 24 Januari 1881 hos Arbetareinstitutets föreståndare med en sorts salmonskrivelse, innehållande åtskilliga fordringar på löneförmåner vid institutet. Dessutom uttalade han den hotelsen, att, om D:r Nyström ej gick in härpå och undertecknade skrifvelsen, skulle han, Herr Lundqvist, skandalisera honom i tidningarne och uteblifva från sin för aftonen *samma dag* annonserade föreläsning. Denna hotelse, som framkastades i vittnes

närvaro, kunde dock ej skrämma D:r Nyström, som erinrade Herr Lundqvist om, att han redan utbekommit mera af sina honorarier än han varit berättigad till och förklarade, att han tänkte trotsa hans smådeskrifverier i pressen. Herr Lundqvist aflägsnade sig då med den upplysningen, att allt var förberedt för tidningspublikationer i ämnet, och att han ej komme att föreläsa samma afton. Hans illvilliga plan i detta senare hänseende misslyckades dock fullständigt, enär Arbetareinstitutets föreståndare sjelf höll den bestämda föreläsningen i matematik, hvarpå D:r O. Söderén och Ingeniör A. Carleson sedan anställdes som föreläsare.

Två dagar senare (eller den 26 Januari 1881) stod i enlighet med nyssnämnda hotelse ett af Herr L. insändt tillkännagifvande i tidningen Fäderneslandet (man vet att Dagens Nyheters redaktion nekade intaga detsamma), der han på grund af att »D:r A. Nyström ej längre ville vidblifva förut träffade öfverenskommelser om honorerandet af hans föreläsningar i Arbetareinstitutet» förklarade sig nödgad upphöra med sin föreläsareverksamhet. Arbetareinstitutets styrelse sammanträdde nu mangrannt, hvarvid de af Herr Lundqvist utgifna kvittenserna å mottaget honorar granskades, och framgick af dessa, att Herr Lundqvist erhållit 45 kr. mera än hvad honom med rätta tillkom. Alla närvarande beslöto, att Herr Lundqvist skulle från sitt ledamotskap i styrelsen varda skiljd. Hans uppträdande gaf derpå anledning för hälften af Reformföreningens medlemmar att ut-

träda ur densamma med en skrifvelse, deri framhölls, att »Herr Lundqvists offentliga uppträdande mot en för sann upplysning och likställighet så betydelsefull institution som Arbetareinstitutet ej varit öfverensstämmande med sanningens och hederns fordringar». Vid samma tid afgick Herr Johannes Svensson ur Arbetareinstitutets styrelse.

Huru populärt Arbetareinstitutet blifvit, och hvilken rol det spelat bland Stockholms arbetare, trots alla angrepp att störta det från såväl högerns som vensterns sida, synes af den oerhörda jäsning bland Stockholms arbetare, som presidenten H. Forsells bekanta angrepp deremot i Stadsfullmäktige den 17 November 1881 framkallade, och som gaf sig uttryck genom det för våra förhållanden storartade folkmötet i Ridhuset vid Gref-Thuregatan den 27 November, då 3000 deltagare utan långa förberedelser kommo tillstädes och på det mest entusiastiska sätt gafvo sin hyllning åt arbetareinstitutet och dess upphofsman. Äfven på detta möte återfinna vi dock en liten grupp motståndare från Reformföreningen, som väl voro med om en protest mot presid. Forsell, men ingalunda om att återkalla D:r Nyström.

Det ur Reformföreningen afgångna partiet kallade sig först Framstegs-Förbundet och sedan Folkpartiets Februariförening; det räknade vid konstituerande sammankomsten (den 4 April 1881) 59 medlemmar, och dessa valde D:r A. Nyström till ordförande. Dennes införande af den offentliga kandidaturen hade vunnit ett sådant bifall af det nya förbundet, att det var

nära att förena sig om sin sekreterares, häradshöfding O. J. Hultgrens förslag att benämna det »Föreningen för befrämjandet af den politiska kandidaturen».

Hvad föreningen afsåg framgår af den skrifvelse, den aflät till en härvarande tidning, som sökt motverka dess bildande. Häri angafs föreningens mål vara bl. a.:

»att förhindra *ytlighet* bland de liberala och befordra *allvar* och *grundlighet*;

att befordra samhällets gemensamma intressen genom noggranna utredningar af sociala frågor och offentliga uttalanden;

att sörja för att ej folkmötena vanhelgas af pratmakare och orätrådiga personer» etc.; hvarjemte meddelades, att en paragraf föreslagits af följande innehåll:

»Tidningsskrifvare kan blifva medlem, endast om någon väl känd redaktör rekommenderat honom, eller det kan ådagaläggas, att han under *minst 5 år visat konsekvens och moralisk hållning.*»

Försök till återförening.

Sedan Framstegsförbundet och Reformföreningen under 1881 verkat hvar för sig, gjordes i början af 1882 på uppmaning från flera inom det demokratiska lägret försök att sammanföra dem och att bilda *ett stort folkparti*; försöket strandade dock snart.

Den vigtiga sammansatta skatte- och försvarsfrågan utgjorde det förnämsta ärendet vid den då sammanträdande riksdagen.

Vid ett stort folkmöte å Mosebacke ordenssalong den 27 Januari för diskussion öfver frågan: »Hvad önskar och hoppas svenska folket af innevarande riksdag», uttalades följande resolution: »Mötet uttalar sitt förtroende till landtmannapartiet och hoppas, att folket skall kunna understödja det samma genom opinionsyttringar och representantsval».

Man tillkännagaf, att den komité, som utlyst mötet och som utgjordes af medlemmar från de båda demokratiska föreningarna i Stockholm, tänkt sig möjligheten af att dessa skulle kunna sammanslås och ena sig om ett gemensamt program »Folkpartiets nutidsprogram», af följande lydelse:

- 1:o) Folkets upplysning på ett mera fruktbringande sätt än hittills;
Meddelande af kunskap om naturens och mensklighetens lagar;
- 2:o) Rösträttens utvidgning;
- 3:o) Nedsättande af census för valbarhet till Första Kammaren;
- 4:o) Kyrkans skiljande från staten;
Frihet att utan hinder utträda ur statskyrkan, och att bilda kyrkosamfund, förutsatt att dessas bekännelser öfverensstämma med allmän moral;
Rättighet för hvar och en att hålla religiösa föredrag;

Dissenters fritagande från skatt till statskyrkan;
Upphävande af kyrkomötet som statsinstitution;

5:o) Militärutgifternas begränsning till minsta möjliga belopp för åstadkommande af ett mera betryggande försvar än det nuvarande, om möjligt med bibehållande af nu utgående kostnader.

6:o) Grundskatternas succesiva afskrifning.

Mötet godkände detta och tillsatte en af femton personer bestående komité för att på grundvalen af detta program söka åstadkomma den önskade sammanslutningen af de hittills allt för mycket spridda krafterna. Bland dem, som kallades att vara ledamöter i denna komité, märktes D:r A. Nyström, Kapten J. Mankell och f. Riksdagsmannen Hjelm.

Vid detta möte yttrade sig Herr Hjelm och D:r A. Nyström för anslutning till försvarskomités reservanters förslag samt visade, att vårt land både kan och bör försvara sin sjelfständighet, hvarför de motsatte sig de försvarsnihilistiska åsikter, som af flertalet andra talare, främst Herr Sven Linge, uttalades. Herr Linges anförande, pregladt af hans kända hotelser mot de maktegande, innehöll bl. a.:

»Folket behöfde tillfälle att i representationen insätta män, som bevakade deras rätt och som ej, såsom nu, *hufvudsakligen hade till uppgift att förtrycka detsamma* — — Statskyrkan, detta *innerliga helvete på människans själ*, måste upphävas — — Till landtmannapartiet höjdes nu folkets ögon, man väntade af detsamma, att det skulle tänka på och arbeta för bortskaffandet af ej allenast eget lidande

och förtryck, utan äfven hela folkets. I detta hopp ville folket stödja partiet, *men ve det, om det sviker folkets förhoppningar!* — — Ingen af folket kunde bära de bördor, man ville pålägga detsamma — — — Hade arbetaren något annat att *försvara än fåtalets makt öfver flertalet* (lifliga bifallsyttringar). De personer, som vore hans *förtryckare*, en *makt* som vore honom *förhatlig*, det var hvad han hade att *försvara* (lifligt bifall)» (se Stockholms Dagblad för 2⁸/1 och Dagens Nyheter för 2⁹/1 82).

De åsikter i försvarsfrågan, som D:r Nyström offentligen framställde på denna tid, blefvo, fastän de väsendtligen sammanfölo med Kapten Mankells, systematiskt förvridna i de tidningar, som stodo, till Reformföreningens förfogande, Dagens Nyheter och Fäderneslandet. Då han i ett föredrag om »Fosterlandskärlek och nationalförsvar» (d. 1²/2 82) sagt, att Sverige ej bör afväpna utan måste kosta på sig ett betryggande försvar, och att man måste trotsa våra försvarsnihilisters opinion, tills stormakterna börjat afväpna; att folket bör vara beredt till uppoffringar, då fosterlandets väl och ett betryggande försvar så fordrar o. s. v.; skref Herr Linge i ett referat, att »D:r Nyström förklarade, att folket skall vara beredt till uppoffringar, om regeringen så fordrar» etc.; och Herr Lundqvist förvred de uttalade åsigheterna derhän, att han i Dagens Nyheter skref, att D:r Nyström »sade sig vilja *det starkaste försvar*, som vore möjligt att åstadkomma, hvarför Sverige bör rusta sig så långt dess krafter medgifva» o. s. v. Då rättelse

söktes i tidningarne, fick alltid »vår referent» rätt och D:r N. förklarades »i allmänhet icke nöjd med tidningarnes referat»!

Karakteristiskt är, att Kapten Mankell (»af politisk klokhet») aldrig hördes på mötena yttra sig i försvarsfrågan; beqvämare var, att låta arbetarne vara i ovisshet om hans mening och låta dem kasta sig öfver D:r Nyström för hans öppenhet.

De fromma önskningarne om samverkan mellan de båda föreningarne blefvo kort derpå gäckade vid de efterföljande debatterna om 5:te punkten rörande försvarsfrågan; i synnerhet de, som fördes på ett allmänt möte, hållet den 18:de Februari 1883 på inbjudan af Stockholms Arbetareförening i dess lokal. Detta möte bevistades af en mängd riksdagsmän, bland andra Herrar E. Key, S. A. Hedlund, O. B. Olsson, F. T. Borg, af hvilka flera deltog i diskussionen. Folkpartiets Februariförening anslöt sig väsentligt till reservanternas inom försvarskomitén förslag d. v. s. det billigaste hittills framställda, som då hade utsigt att gå igenom och uttalade sig för Regeringens förslag, *endast* i den händelse att *rösträtten* i jembredd dermed utsträcktes. Häremot uppträdde åtskilliga af Reformföreningens ledande män på det våldsammaste sätt, och särskildt utfor härvid Herr Linge personligt mot Februariföreningens ledare samt Landtmannapartiets chefer i ett anförande, deri han stämplade alla försvarsvänner och särskildt Herrar E. Key och A. Nyström såsom »folkets fiender och jesuiter». Då Herr Bosson-Olsson upptog angreppen på riksdagens sparsamhets-

partis härordningsförslag, förklarade han, att sådana ord som Herr Linges kunde ej förtjena något svar af en fosterlandsvän, dervid han vände honom ryggen, och Herr Hedlund aflägsnade sig med yttrandet, att han ej ville fortsätta deltagandet i ett sådant möte. Det förväntade samarbetet mellan de båda föreningarna var härigenom omöjliggjordt.

* * *

Vi kunna här ej förbigå en episod inom det demokratiska partiet med anledning af den sorgfest till minne af *Gambetta*, som D:r Nyström anordnade i Arbetareföreningens stora sal den 21 Jan. 1883, under det inga andra, hvarken enskilda eller föreningar, rörde på sig till firande af den store mannen. Fastän D:r Nyström sjelf hyrt salen och bekostat öfriga utgifter för festen, samt hans namn stod på biljetterna, skref en motståndare i Fäderneslandet, för att förtaga honom all förtjenst: »Den fest till hyllning af Gambettas minne, som i söndags anställdes af *Stockholms Arbetareförening*, utgör en verklig heder för Stockholms arbetande klasser». D:r Nyströms tal och Herr E. Fredins poem för Gambetta nämndes ej ens! Nej, Stockholms Arbetareförening skulle hafva äran, fastän den intet gjort utom det *att taga betalt för sin sal*.

Fackföreningarna.

En yttre anledning till en ny rörelse bland Stockholms arbetare, *fackföreningsrörelsen*, fingo vi genom

den stora strejken af byggnadsarbetare i hufvudstaden i Juni 1881, dervid D:r Nyström, som bevisligen ingen del hade deri, kallades att leda förhandlingarne, sedan de strejkandes möten vid Lill-Jans under tre dagar saknat all ledning. Två dagar leddes nu förhandlingarne af honom i fredlig anda, och blef strejken väsendtligen genom hans tal och förslag upplöst, utan att några oordningar inträffade, och utan att de i beredskap hållna regementena behöft utkommen-deras. Under förhandlingarne föreslog D:r Nyström bildandet af s. k. *ombudsföreningar* för alla yrken, å ena sidan för arbetsgifvare, å den andra för arbetare, hvilka skulle hafva till mål att »ordna den industriela ekonomien, att tillgodose allas intressen, förebygga arbetsbrist och strejker» o. s. v. — Trots den fredliga och strejkupplösande rol D:r Nyström härvid spelade, kunde dock presidenten Forsell i sitt angrepp på honom, vid det riksbekanta sammanträdet i stadsfullmäktige d. 17 Nov. 1881, säga, att han varit »ledaren och ordnaren» af strejken — liksom denne högt uppsatte embetsman i samma anförande gjorde positivismen liktydig med kommunismen och anarkien, hvilka denna lära just vill förebygga. Nyssnämnda förslag till ombudsföreningar blef utgångspunkten till de senare organiserade *fackföreningarne*, sedan D:r Nyström, såsom sekreterare i »Komitéen för utredandet af fackföreningsidéen», tillsatt å ett arbetaremöte (d. 30/12 1881), författat förslaget af den 1 Mars 1882 till program och stadgar för fackföreningar.

Fastän komitéen på initiativ af D:r Nyström anordnat ett folkmöte den 8 Januari 1882 å Mindre teatern till bekämpande af den kommunistiska socialismen, som denna vinter för första gången förkunnats i Stockholm af skräddaren A. Palm — derå af 16 talare endast en, snickaren O. H. Cederborg, var i princip för kommunismen — och fastän nyss nämnda förslag var affattadt i en särdeles fredlig anda utan spår till kommunistisk tendens, må man dock ej tro, att det antogs utan att försök gjordes, att motverka det såsom varande kommunistiskt o. s. v. Oppositionen bildades af herrar Sven Linge, Johannes Svensson, Berndt Lundqvist och N. F. Johansson, som, å ett arbetaremöte den 31 Mars 1882, der förslaget antogs, uppträdde emot detsamma på ett sätt, som skarpt ogillades af komitéen, då »oppositionen bar pregeln af att vara på förhand öfverenskommen för att motarbeta komitéens förslag» (se protokollet för den 5/4).

Bränvinsrörelsen.

Ett helt nytt uppslag fick den demokratiska rörelsen i Stockholm i Maj 1883 genom bildandet af »*Arbetarnes ring*» med thy åtföljande bränvinsstrider.

Sedan Herr L. O. Smith förgäfvades sökt få oktroj på bränvinsleverans till Stockholms Utskänkningsbolag, fick man våren 1883 i Fäderneslandet se en

annons med uppmaning till Stockholms arbetare, att bilda föreningar med mål att straffa Stockholms utskänkningsbolag genom att afhålla sig från att besöka *dess* krogar, genom hvilken annons han utlofvade penningebelöning för hvart 100-tal medlemmar i sådana föreningar.

Till följd af denna annons utlystes ett möte den 14:de Maj, hvarest rörelsens hufvudmål tillkännagafs vara, utom afhållandet från krogarne, bildandet af *Konsumtionsföreningar*. Ett möte derpå följande 10:de Juni vid Lill-Jans uttalade sig i enahanda riktning och i det cirkulär, som härvid utdelades af en å första mötet tillsatt komité, kallade denna sig sjelf: »Komitén för bildande af konsumtionsförening». Komitérade förklarade i de cirkulär, som de kort derpå utsände till *riksdagsmän* och *tidningsredaktioner*, att: »den tanke, som leder oss, har till mål att nedbringa arbetarnes lefnadskostnader mest möjligt, samt derefter på klokaste sätt använda besparingarne, och sålunda söka motverka *emigrationen* till Amerika». Om någon ny bränvinslagstiftning var här ej talan. Då fyra deputerade sedan uppvaktade Konungen för att höra hans åsigt om den pågående arbetarerörelsen, förklarade dessa (enligt Dagens Nyheter ^{21/6} 1883), att, om ock Herr L. O. Smith skulle hafva någon plan dermed för egna intressen, »betydde det ingenting för oss» samt att ändamålet vore »främjandet af arbetarnes ekonomiska, intellektuella och moraliska utveckling». Ej heller för Konungen nämndes något om bränvinslagstiftningen.

Sedan Styrelse för Arbetarnes ring blifvit tillsatt, framställdes för första gången offentligt ett förslag till ny bränvinslagstiftning i Herr L. O. Smiths »öppna bref till Sveriges arbetare» af den 10 Nov. 1883. Den jäsning, som detta öppna bref genom sitt förslag till bränvinslagstiftning åstadkommit inom såväl »Arbetarnes ring» som hela samhället, stegrades ytterligare, då Herr Smith i Dag. Nyh. offentliggjorde ett bref, deri han förklarade, att de bränvinsbolag, hvori han är delegare, *ej komma att för närvarande exportera sitt bränvin till utlandet*, såsom man haft anledning att hoppas af Herr Smiths uttalanden våren 1883. Vid rörelsens början hade ett 20-tal arbetare infunnit sig hos D:r A. Nyström och begärt hans råd angående rörelsens ledning och ändamål, hvarvid han tillrådde dem att mottaga det understöd, som Herr L. O. Smith lofvat lemna dem, under förutsättning, att de finge handla *fullkomligt fritt och sjelfständigt*, och att ändamålet med rörelsen skulle vara, att på *nykterhetens* och *sparsamhetens* grund verka för organiserande af *konsumtionsföreningar*. Han ansåg, att kloka försök att bilda sådana borde göras, hvarvid särskildt exemplet i Rochdale i England skulle tagas till förebild.

Allmänt uttalades af arbetarne, att, om ock rörelsen börjat genom krogfrågan och denna kunde till en tid begagnas såsom ett medel att intressera ett större antal arbetare för rörelsen, man skulle snarast möjligt lemna bränvinet åt sitt öde och verka för nedbringande af kostnaderna för näringsämnen och öfriga lifsförnödenheter.

Allt från början var tapetseraren N. F. Johansson Herr Smiths högra hand såsom den egentlige ringledaren och vid hans sida framstodo i synnerhet snickaren O. H. Cederborg och gjutaren O. Larsson. Till en början saknas i ringrörelsen åtskilliga af Arbetareföreningens mera kända ledare, omsider fick dock Herr Smith med sig Herrar Sven Linge och Johannes Svensson, hvilka från och med Juli 1883 anslöto sig till honom, och från och med hösten framträdde ibland de förnämsta kämparne för hans sak.

Hvad Herr Svensson beträffar, vet man, att han sjelf till slut erbjöd sin tjänst åt Herr Smith, hvars ögonsten han blef och som fordrade, att Arbetarnes ring skulle insätta honom i Arbetarebankens styrelse (hvilket majoriteten dock ej ville bifalla). Herr Linge, som alltid förut velat försvara arbetarens fria verksamhet inom det politiska området, ställde sig helt och hållet till Herr Smiths disposition, sedan denne i Arbetareringens Centralstyrelse i Oktober uppmanat medlemmarne att motverka folkets deltagande i den politiska rörelsen.

Här förtjenar erinras om det hat, Herr S. A. Hedin i egenskap af Utskänkningsbolagets kontrollant ådrog sig, då han ej godkände det system för undersökning af bolagskrogarnes bränvin etc., som Arbetarnes ring lät anställa; ledarne uttalade öppet sin harm öfver honom och förklarade, att »han åtminstone ej skulle få arbetarnes röster vid nästa riksdagsmannaval»!

Då komiténs flertal ej ville gå Hr Smiths ärenden tillsattes dem ovetande, en byrå, hvars medlem-

mar utgjordes dels af några komitéledamöter, dels af utanför stående. I denna byrå voro Johannes Svensson, N. F. Johansson m. fl. Härifrån utgingo tillkännagifvanden rörande bolagskrogarne m. m., i *komiténs* namn.

Herr Smith tycktes på denna tid hafva tagit hela folkpolitiken på entreprenad. Han var angelägen att med hänsyn till den rörelse han framkallat lugna öfverheten med försäkran, att den vore af helt ekonomisk art och skulle afhålla arbetarne från politiken, hvartill man ansåg att norska vensterns strid mot högerministären skulle locka. Att Arbetarnes ring såsom sådan skulle utesluta politiken och blott vara en ekonomisk förening, derom var man allmänt ense; men Herr Smith gick vida längre och förklarade i sitt »gula bref», att arbetarne öfver hufvud taget *ej skulle befatta sig alls med politik*: »Jag ville icke», skref Herr Smith, »att arbetarne under sträfvan efter ett verkligt och för dem gagnande mål (Herr Smiths bränvinslagstiftning!) skulle förirra sig i fullföljandet af politiska skuggbilder, jag håller före, att den, som ännu behöfver all sin tid och allt sitt arbete för att bereda sig dagligt bröd, hvarken kan eller bör selsätta sig med allmänna angelägenheter» (utom Herr Smiths bränvinslagstiftning!).

Då D:r Nyström annonserat om ett föredrag öfver ämnet *skall folket befatta sig med politik?* (d. 14/10 1883 i Arbetareföreningens sal), fick han därför ett besök af Herr Smith, som ville höra i hvad riktning föredraget skulle gå. D:r Nyström förklarade då, att

han tänkte nu som förr visa vigten af att arbetarne politisera, ehuru han visst icke ansåg, att folkpolitiken är felfri — hvilket de maktegandes ej heller är. Herr Smith förklarade då, att Arbetarnes rings centralstyrelse den 10 Okt. beslutat att afstå från all politik och äfvenledes att söka hindra alla ringmedlemmarne att befatta sig dermed; han upplyste vidare, att han ansett sig i enskild audiens den 11 Okt. böra underätta konungen derom och meddelade, hurusom han öfvervunnit Herr Linges motstånd vid styrelsesammanträdet. Sedan Herr Smith i ett långt anförande utvecklade sitt program och vädjat till Herr Linge, huruvida han trodde sig mer gagna arbetarne med sin politik än Herr Smith med sin ekonomi, skall Herr Linge hafva afgifvit den förklaringen, att »han gerna under den närmaste framtiden skulle draga sig tillbaka från folkpolitiken och i stället verka för Herr Smiths planer, ty i jämförelse med den framtid, Herr Smiths planer bereda den svenske arbetaren betydde hans ord intet». Slutet på Herr Smiths samtal med D:r Nyström, hvilket här återgifves enligt dennes skildring, blef Herr Smiths eftertryckliga förklaring, att om D:r Nyström uppmuntrade folkpolitiken, »skulle Arbetarens ring desavouera honom och blifva hans motståndare».

I sitt föredrag vågade emellertid D:r Nyström trotsa hotelsen, ty, fastän han framhöll flera brister i folkpolitiken och ansåg, »att de, som lefva i beroende och sakna all erfarenhet och alla studier, böra afhålla sig från politiken, framhöll han med bestämdhet, att

andra böra befatta sig med gemensamma angelägenheter. Hvem kunde för resten hindra arbetarne från att politisera? Den vore barnslig och oerfaren eller listig och despotisk, som trodde sig kunna förhindra folkpolitiken. Somliga torde vara villiga att afstå från politiken för tillfället för materiella fördelars skull; detta vore dock att sälja sin frihet, sälja sin förstfödsrorätt för en grynvälling» (se Dagens Nyheter ¹⁵/₁₀ 1883).

Detta djerfva tal skulle straffas! Då D:r Nyström åter sökte få hyra Arbetareföreningens sal för ett nytt föredrag, vägrades detta, nedsättande artiklar skrefvos om honom i Fäderneslandet och ryktet utspreds, att *han* varit den, som försökt hindra folket att befatta sig med politik, under det *Herr Smiths vilja* i detta afseende aldrig nämndes.

Karakteristiskt för det utomordentliga sjelfförtroende ringledarne fingo var i synnerhet det »utlåttande i bränvinsfrågan», som Arbetarnes rings komiterade, Herrar J. A. Fjällbäck, Sven Linge och O. H. Cederborg, afgåfvo den 15 Januari 1884 öfver Herr Smiths förslag till bränvinslagstiftning (se Tiden ²¹/₁ 1884).

Här säges bl. a.: »Folkets ögon ha nu öppnats för den mot detsamma begångna mannamån och *fordrar rättvisa*. Sådan skipas om man antager Herr Smiths förslag. — — Icke allenast *lagstiftarne* ha att på detta Herr Smiths förslag fästa sin uppmärksamhet, utan *folket* sjelft måste vakna ur sin dvala och lära sig inse de stora fördelar, som för detsamma

deri afses. Vill ej folket sjelft hålla den nu väckta frågan vid makt och på vederbörande öfva sådant tryck, att de kunna förmås att uppgifva något af de enskilda intressena för rättvisa och billighet, då är sannerligen detta folk icke värdt att arbeta för.» —

Hvad angår inkastet mot Herr Smiths förslag att höja tillverkningskatten för bränvin och låta denna ingå ensamt till staten (hvarigenom denna skulle få de riksbekanta 18 millionerna årligen, alldenstund Herr Smith ingen knuslare är i fråga om löften!), synnerligast den uttalade farhågan, att man ej kan vara så alldeles säker på att lagstiftarne tillförsäkra jordbrukarne och arbetarne någon del af den ökade inkomsten, svarade Herrar Fjällbäck, Linge och Cederborg: »Vi hoppas det bästa. Skulle vi häri misstaga oss, torde det icke töfva så länge förr än makten flyttas i andra händer. Folkets uppträdande kommer förvisso att i icke oväsentlig mån rätta sig härefter!»

Det var ord och inga visor, erinrande om det forna kungsordet: det packer och rätter eder efter!

På två ställen i detta »utlåtande» hotas formligen riksdagen af de nya representanterna för folket, för Stockholms arbetares »kompakta majoritet».

Folkpartiets Februariförening fattade i Nov. 1883 en resolution, som utgjorde den första afgörande protesten i Stockholm mot Herr Smiths bekanta »gula bref», hvarefter detta partis medlemmar voro de afgjordaste fiender till ringrörelsen, alldenstund den bevisat sig vara en plan af Herr Smith att få Stockholms arbetare (först och sist Arbetareföreningens

ledande män) som verktyg för sin bränvinspolitik. Jemte andra nykterhetsvänner — maskinisten A. A. Andersson, snickaren C. G. T. Vickman, målaren S. Johansson, korgmakaren P. Schroff och goodtemplarne: bokhållaren K. G. Nilsson, verkstadsförmanen P. Svensson, litteratören C. E. Vestin m. fl. — bildade D:r Nyström nu en komité med namn: »Bort med bränvinet!» för att omintetgöra Herr Smiths planer. Denna komité anordnade två möten å Börsen nemligen 24 Februari och 9 Mars 1884, men före det sista utlyste det Smithska partiet under ledning af Tapetseraren N. F. Johansson, Metallarbetaren J. Svensson, Snickaren Fjällbäck (goodtemplaren!) m. fl. ett möte den 2 Mars i Gymnastikhuset vid Södra Tullportsgatan, och här beslöts formligen på förslag af Herr Svensson, att de närvarande arbetarne skulle infinna sig på det till den 9:de Mars utlysta mötet å Börsen och derigenom förekomma det beslut, man ansåg komma att fattas (se ref. i St. Dagbl. ³/₄ 1884). I annonserna hade nemligen komitéen blott inbjudit dem, som önskade motverka Herr Smiths bränvinspolitik. Och efter nyssnämnda möte förklarades nu i annonserna, »att, i betraktande deraf att ifrågavarande mötesdeltagare, som genom sin resolution i bränvinsfrågan visat, att de ej kunna anses såsom inbjudna till mötet den 9 Mars, genom ofvannämnda beslut att infinna sig vid detta möte förklarat sig ej respektera församlingsfriheten, tillkännagifves härmed, att endast de få tillträde till mötet, hvilka äro försedda med inträdesbiljetter, samt att sådana utlemnas åt dem, som

på något sätt kunna styrka, att de *hysa ofraustående åsikter*.

Mången torde minnas, huru mötet aflopp: att många hundrade medlemmar af »Arbetarnes ring» på omvägar samt med oärliga medel (flera personer hafva försäkrat, att falska biljetter liknande komitéens tryckts och utdelats) infunno sig och genom det fruktansvärdaste oväsen fullständigt hindrade mötets hållande, ja, hotade med våldsamheter; att Härads höfding Hultgren uppmanade D:r Nyström, komitéens ordförande, att upplösa mötet, hvilket denne ock gjorde, att komitéen i tidningarne intygade, att endast 1,100 personer fått biljetter, under det att Börsvaktmästaren intygade, att minst 2,000 personer varit närvarande på mötet. Herr Hultgren skref två artiklar i Dagens Nyheter med allvarliga varningar till Stockholms arbetare, deri han bland annat sade: »Det var ej nog med skandalen, utan det *lagstridiga* inträffade äfven, att, då ordföranden klockan half åtta upplöste mötet, en stor del af de närvarande likväl icke aflägsnade sig, utan qvarstannade till klockan inemot nio, då vaktmästaren hos komitéen bad om tillstånd att anhålla om handräckning af poliskonstaplar för att aflägsna de församlade. Jag tror dock icke, att denna åtgärd blef vidtagen, emedan man vidtog en annan, nemligen att släcka lamporna, då de objudna gäster, som förut icke gått, ändtligen aflägsnade sig. Ett sådant förfarande, som de objudna vid detta tillfälle iakttago, skulle kunna anses som *fridsbrott*, och fäster jag uppmärksamheten derpå, att *ingen hade rättighet att infinna*

sig på detta möte, ehvad han hade biljett eller icke, som icke i allt gillade inbjudarnes grundsatsar.

Ringledarne hade nu den oförsyntheten att härfå i tidningarne genmäla, att tillströmningen af flera, än som fått komitéens biljetter, »endast bevisar en dålig tillsyn» af komitéen, som å sin sida svarade, att »den bevisar *en likgiltighet för andras rättigheter, en ringaktning för församlingsfriheten och en benägenhet för våldshandlingar*, som komitéen ej förutsatte skulle finnas hos Stockholms arbetare».

Sedan Folkpartiets Februariförening ingripit mot Arbetareringens bränvinspolitik, som stöddes af Reformföreningen, afgingo flera medlemmar i förstnämnda förening genom en offentlig förklaring, som häftigt angrep D:r Nyströms verksamhet. Den allmänna meningen bland ringmedlemmarne på denna tid var, att D:r Nyström nog var nyttig för folkupplysningen, men i fråga om arbetarnes mera trängande behof var L. O. Smith bättre såsom ledare; icke blott sin stora finansiella förmåga, utan ock en del af sin förmögenhet hade han ställt till arbetarnes disposition!!

En fullständig yra hade gripit hela Stockholm; öfverallt var L. O. Smith på läpparne och i hvarenda tidning voro referaterna öfver hans och Arbetareringens förehafvanden fördelaktigt affattade: det var som om han med spritångor eller guld förgiftat hela opinionen. Äfven konservativa tidningsreferenter visade sig partiska för Smith, men det var i synnerhet Fäderslandet som bar upp hans namn, härvid förklarande

Folkpartiets opposition nu bära vittne om en »otack utan like».

Demokraternas uppförande var på denna tid sådant, att man skulle trott Ibsen tagit förhållandena i Stockholm till förebild för sitt skådespel »En folkets fiende». Liksom den modige badläkaren D:r Stockman, hvilken ville medelst öppet vädjande till allas rättskänsla rensa samhället från såväl ruttna institutioner som från ruttet vatten, fördömdes af både högern och venstern, så dömdes D:r Nyström i stort sedt på enahanda sätt, då han kämpade dels mot bränvinet, dels mot det äldre samhällets tvång och obskurantism.

Ibsen låter således borgmästaren säga till D:r Stockman: »Du har ett oroligt, stridigt och upproriskt sinne. Och så din olycksaliga lust att skrifva offentligt om alla möjliga och omöjliga saker. — — Du beklagar dig öfver myndigheterna, ja, öfver sjelfva regeringen!»! — — —!

Representanten för »den kompakta majoriteten» bland småfolket, boktryckaren Aslaksen, förklarar på ett folkmöte angående Doktors förslager:

»D:r Stockman har afslöjat sig på ett sätt, som jag aldrig kunde drömt om — — — Jag föreslår följande resolution: »Församlingen uttalar, att den anser badläkaren Doktor Tomas Stockman som en folkets fiende». Och härtill svarar folket: »Folkets fiende! Folkets fiende! Folkets fiende!»

Resultatet af den verksamhet, som komitéen »Bort med bränvinet» utöfvade, blef emellertid, att Herr Smith

vid återkomsten från utlandet i Maj månad strök sitt bränvinsförslag ur ringrörelsen, för hvilket hans bundsförvandter så ihärdigt kämpat, hvarpå dessa uppsade förbundet med Smith, och rörelsen som bekant fullständigt upplöstes.

Sedan den bubbla, som kallades Arbetarnes ring, brustit, gingo ledarne olika öden till mötes. Herr N. F. Johansson begaf sig till Amerika, då han befunnits hafva bestulit den konsumtionsförening, Jakobsbergsbolaget, som gjort honom till direktör. Kongl. Maj:t insatte Herr Smith, förmodligen i den tro att han fortfarande var folkets man, i Arbetareförsäkringskomitéen, och arm i arm med honom vandrade Herr Johannes Svensson dit in. Till Första kammaren lät Herr Smith välja sig, och der har han förstått så hedra sig, att kammarens öfriga ledamöter under hans sista anförande våren 1886 lemnade honom att ensam tala inför sin frände talmannen, grefve Lagerbjelke.

En humorist skref på ringraseriets blomstringstid följande visa, som karaktäriserar hela ställningen:

En folkvisa

för

Arbetare-ringen.

Melodi: »Kung Karl den unga hjelte.»

Herr Smith han är vår hjelte
Och vi hans trogna folk,
Då folket led, han hjälpte
Och blef det rättas tolk,

När han sin spira rister,
 Då blir det lif min sann,
 Ur vägen moralister, :|:
 Ty Smith är folkets man! :|:

»Arbetarn *allt* han gifver,
 Men *intet* han begär»,
 Vill *blott*, att folket blifver
 Ett *troget* redskap här.
 Blott vi ej bli' pultroner,
 Men stå *som han befallt*,
 Med sina millioner :|:
 Hvad gör han icke allt :|:

»Allt detta ger jag Eder,
 Blott Ni tillbedjen mig»: |
 Mat, kläder, bildning, seder,
 Pension — helt ståtelig;
 Grundskatterna afskrifvas
 Och rösträtt fås till slut.
 Må därför vi ej kifvas, :|:
 Men gifva Smith salut! :|:

Och »tiodubbelt renadt»,
 Förstås från Skåne blott,
 Det skall, så har han menat,
 Bli den förtrycktes lott!
 Den vore ju kanaljen,
 Som drog det från vår strand;
 Nej *intet* skall till Spanien, :|:
 Allt för vårt fosterland! :|:

Partiernas olika öden.

Folkpartiets Februariförening uppgick efter denna tid i *Positivistiska Samfundet*, som hösten 1884 organiserades på en bredare bas och dess medlemmar hafva sedan den tiden mera egnat sig åt detta samfunds inre verksamhet samt åt *Arbetareinstitutets* föreläsningar, då någon principmessig politisk verksamhet, på grund af den allmänna förvirringen och arbetarepolitikens urartande, syntes tills vidare omöjlig. Den kort derefter bildade *Föreningen för religionsfrihet* blef sedan också ett fält för ifrågavarande parti.

Reformföreningen nedlade samtidigt sin verksamhet och dess ledande män — Herrar J. Mankell, G. Eriksson, S. Linge, J. Svensson, B. Lundqvist, med flera — sökte som förut bearbeta opinionen i Fäderneslandet, Dagens Nyheter och Stockholms Arbetareförening. Reformföreningen, som länge fört ett tydande lif och väsentligen fanns till för att söka leda den liberala valrörelsen, försvann, då förutom styrelsen blott ett par andra medlemmar besökte dess sparsamma sammanträden, och dess rol öfvertogs af *Liberala valmansföreningen*, som bildades med anledning af riksdagsmannavalet 1884.

Emellertid skulle Reformföreningen få ett tack för god hjälp af den man, som genom sina osannfärdiga beskyllningar mot Arbetareinstitutets föreståndare 1881 vållade föreningens splittring, nämligen Herr B. Lundqvist. I början af 1885 skref han kor-

respondensartiklar till landsorten med rubrik »Interiörer ur det liberala politiska lifvet i Stockholm», deri han angrep såväl föreningen som i synnerhet dess ordförande kapten J. Mankell och visade, att denne blott till skenet upprätthöll föreningen, för att denna skulle leda riksdagsmannavalen och uppsätta honom som kandidat på den liberala listan. Reformföreningen skulle såsom förut drifva verksamheten gemensamt med Fäderneslandet, hvarmed den var ett o. s. v. Till stöd härför framhölls, att kapten Mankell till en deputation från Liberala valmansföreningen, som gjorde förfrågan om hans kandidatur, svarade, att »han önskade bli uppsatt på de liberalas valsedel, emedan han, om han kom in i Andra kammaren, skulle der blifva insatt i ett utskott och som medlem af ett sådant kunna verka vida mera än han nu förmådde i Första kammaren». Detta svar gillades ej af Liberala valmansföreningens styrelse, som lät kapten Mankell förstå, att den ej ämnade upptaga honom, emedan åtminstone 500 liberala valmän derigenom beräknades gå förlorade. Gentemot Liberala valmansföreningen, som ville segra genom ett förbund med de s. k. *fri-religiösa**, uppträdde nu Fäderneslandet med skarpa artiklar och sin egen lista, derå kapten Mankells namn stod; men det hjälpte ej; tvärtom ledde det till ett fullständigt afslöjande af den hemliga kottierpolitik, som alltid utmärkt Reformföreningen. I en korrespondensartikel skref föreningens forne sekrete-

* En benämning, som uppfanns för att genom någon ny fras på »fri» gifva glans åt »liberala partiet».

rare, Herr B. Lundqvist: »Vid de valtillfällen, som närmast föregått den senaste valrörelsen, har ledningen alltid legat i kapten Mankells händer. Han har nämligen, under de sista 5 åren såsom ordförande i Reformföreningen, kallat till sin sida ett mindre antal personer, hvilka under hans ordförandeskap konstituerat sig till en valkomité, ett slutet sällskap, som i tysthet arbetade en kortare tid före valet, öfverenskom om kandidater och sökte få dessa antagna af åtskilliga föreningar och sällskap.

Denna kandidatlista framställdes ej på allmänna möten till offentlig diskussion förr än några dagar före sjelfva valet. Anmärkningar mot detta sätt att gå till väga gjordes inom Reformföreningen vid den valrörelse, som gick närmast före den senaste, men Herr Mankell lyckades lätt öfvertyga majoriteten, att anmärkningarne voro obefogade och de i sammanhang med dem framställda förslagen opraktiska.»

Vid ett senare möte i den s. k. Reformföreningen lyckades kapten Mankell med den stora majoriteten af 4 röster mot 3 åstadkomma ett gillande af sin mening om den liberala valrörelsens lämpliga bedrivande, men Dagens Nyheter, deri Herr Berndt Lundqvist fått fria tyglar, på det att »liberala partiet» skulle till hvad pris som helst segra, redogjorde för föreningens votering medelst anförande af siffrorna, hvaraf allmänheten fick kännedom om, hvad Reformföreningen verkliga betydde.

Föreningen åter fick nu se, att den fostrat en orm vid sin egen barm, då den understödde Herr

Lundqvist i hans strid mot Arbetareinstitutet hösten 1880.

Ledningen af den liberala valrörelsen öfvergick nu från Kapten Mankell och hans lilla grupp till Herr B. Lundqvist biträdd af Herr Fjällbäck, men om detta var till större bättnad för befordrandet af en upplyst och liberal politik, lemnas derhän. Förbundet med de »frireligiösa» väckte både undran och förtrytelse i vidsträckta kretsar, då meningen var, att genomföra en för de verkligt frisinnade förnedrande kompromiss med personer, hvilkas röster skulle köpas med strykandet af alla namn, som särskildt representerade den fria tanken. D:r v. Bergens namn stod visserligen på listan, men ledarne förklarade oförbehållsamt, att man på intet vilkor kunde antaga honom, då han skulle skrämja bort alla frireligiösa; och på samma grund sökte såväl Herr B. Lundqvist som den frireligiöse kandidaten D:r E. Nyström hindra konstituerandet af »Förening för Religionsfrihet» genom oppositioner å möten och i tidningarne, emedan de frireligiösa ej grundlagt föreningen utan fritänkarne, hvarföre den ej kunde påräkna den »liberala majoritetens» sympatier. Visst är, att en *exempellös despotism* utöfvades af vissa ledare under valagitationen, och att man inom flera demokratiska grupper både talade och skref öppet om det *tvång*, man utöfvade på valmännen genom åtskilliga djerfva intriger. Herr B. Lundqvist förklarade i flera kretsar, att hans mening vore att tills vidare leda valrörelsen i Stockholm, och att han sjelf skulle i sinom tid blifva vald till riksdags-

man. I sin maktlystnad gick nu kapten Mankells kritiker och efterträdare såsom ledare för valrörelsen så långt, att han på eget bevåg lät i Liberala valmansföreningens stadgar trycka ett af honom ensam gjort tillägg, men detta steg blef också anledningen till hans störtande; han aflägsnades ur styrelsen, och högsta ledningen tillföll den som ledt oppositionen emot honom, Herr E. Hjertstedt.

Herr Lundqvists sätt att såsom medarbetare i Dagens Nyheter lemna vilseledande referat eller alldeles undertrycka allt omnämnande, der sådant syntes honom lämpligt, har gjort honom beryktad i vidsträckta kretsar, hvilka ock vid många tillfällen anmält förhållandet för redaktionen, ehuru utan åsyftad verkan, då han alltid förstått för hufvudredaktören bevisa sin sak. Hvad arbetarne beträffar, så gick det slutligen derhän, att »Fackföreningarnes centralkomité» måste genom ett särskildt beslut sätta en gräns för »referenters», synnerligast Herr Lundqvists deltagande i komitéens förhandlingar under framhållande af, huru hans »talträngdhet och envishet resultatlöst upptagit komitéens halfva tid, och huru falskt och till förmån för egna meningar Herr Lundqvist alltid refererade diskussioner, i hvilka han deltagit» (Tiden).

Då »Föreningen för religionsfrihet» anställde styrelseval i januari 1885, blef Herr Lundqvist suppleant i styrelsen, och skedde detta, derföre att de få, som dervid röstade på honom, hoppades en kraftig samverkan i Dagens Nyheter på grund af hans makt i

denna tidning. Men snart fick man bevis på, att han tvärtom förfor svekligt mot föreningen och dess styrelse, hvarföre föreningen enhälligt utvoterade honom i April.

Omsider fick Dagens Nyheter's hufvudredaktör rätt syn på det liberala partiets ledare, hvarföre han i Juli 1886 entledigade honom derifrån. Herr Lundqvist har derefter fått anställning i *Vårt Land!*

Ett annat omkast i personalen från det stora liberala valet i Jan. 1885 är D:r E. Nyströms utträ-
dande *för andra gången* ur babtistsamfundet hösten 1886, hvilket lika mycket som Herr Lundqvists inträ-
dande i Vårt Lands tjänst spridt ett skimmer af åtlöje öfver Stockholms liberala valmän.

En »allians».

Inom ett helt annat område se vi enahanda partistrider framträda, vi mena Stockholms Arbetareförenings anordnande af föreläsningar, som väsentligen grunda sig på ett förbund inom stadsfullmäktige mellan dåvarande ordföranden för Stockholms Arbetareförening Herr Gustaf Eriksson och Arbetareinstitutets motståndare från 1881 presidenten H. Forssell. En föreläsningstyrelse tillsattes och i denna invaldes å ena sidan rektor C. G. Bergman i Beskowska skolan, för hvilken Herr Forssell är inspektor och å andra fyra medlemmar i Reform-

föreningens styrelse, nemligen Herrar Gustaf Eriksson, E. T. Bergius, C. A. Sundberg och J. Svensson — ty sedan flera år tillbaka har den upplösta Reformföreningen haft ledningen inom Arbetareföreningen.

I sammanhang härmed kan nämnas, att fastän åtskilliga af Arbetareföreningens ledande män offentligt förklarar, att D:r Nyström genom att söka anslag af stat och kommun till Arbetareinstitutet bundit dess fria verksamhet och dragit folkpolitiken på sned, hafva de sedan *sjelfva begärt* anslag för Arbetareföreningens föreläsningar, fastän en stark opposition uttalats inom föreningen af dem, som frukta att denna hädanefter ej kunde hafva fria händer för någon politisk verksamhet; också har Arbetareföreningens diskussionskola, som varit centrum för dess politiska verksamhet, sedan dess väsentligen upphört.

Förbundet mellan Hrr H. Forssell och G. Eriksson framträdde för öppen dag under den diskussion, som föregick stadsfullmäktiges bifall till Arbetareinstitutets åhörarens petition om anslag till institutet i januari 1883. Då yrkade, som bekant, Forssell återremiss till beredningsutskottet, sedan han stridt för sitt omstöpningsförslag, och häri instämde ock Herr Eriksson till allmän förvåning.

Hvad stort sker, sker tyst. I tysthet stärktes nu kompaniskapet Forssell—Eriksson, och så grundlades Arbetareföreningens föreläsningar, eller såsom man i vissa penningbeviljande kretsar säger »*det Forssellska institutet*», Herr Forssells välvilja för arbetareföreningens föreläsningar har sedan ett par år

särskildt yttrat sig i hans nitiska bemödande att bland hufvudstadens förmögnare medborgare på sina listor insamla rätt artiga summor.

Nyare rörelser.

Socialdemokraterna hafva under ledning af Herrar Hj. Branting, A. F. Åkerberg, A. Danielsson, A. Palm, Fr. Sterky, G. Ahlenius, K. M. Ziesnitz m. fl. på två års tid fått en ej obetydlig anslutning bland arbetarne, och vi kunna med ledning af ofvan skildrade förhållanden förstå, huru deras idéer fått ett växande inflytande. Anledningen kan, fränsedt den allmänna orsaken, som ligger till grund därför, — materiel brist — närmast sökas i det liberala partiets urartning.

Vi kunna ej underlåta att i fråga härom särskildt påpeka den obetydliga verkan, som »Stockholms Arbetareförenings uttalande angående den socialistiska rörelsen» hösten 1886 anses haft, trots de sanningar, det innehåller. Detta beror på flera omständigheter: 1:o) man är van att se alltför mycken principiös kompromisspolitik, och äflan att komma in i Andra kammaren på det hållet, och uttalandet har tolkats som ett medel att genom angrepp på socialisterna vinna borgarnes röster vid kommunala val; 2:o) dess ledare hafva förlorat sitt anseende, sedan de så blindt läto sig lockas af Herr L. O. Smith och varit aflönade af honom för att leda arbetarne i hans anda; 3:o)

föreningens ledare hafva sjelfva nyligen handlat emot de råd, som de sjelfva lemnade i aktstycket. Här säges t. ex.: »arbetarne sakna i allmänhet de kunskaper och det inflytande, som äro nödvändiga för bevakande af arbetsklassens intressen — — Nödigt är att på allt sätt verka för största möjliga enighet arbetare emellan, och ett samtidigt förvärfvande af *kunskaper* och *allianser* med kunskapsrika personer och partier inom andra samhällsklasser, äfven om de icke i allt äro med oss liktänkande».

Ordföranden i denna styrelse, som undertecknade detta aktstycke, Typografen S. Linge, tyckes glömma, att han och hans parti vid flera viktiga tillfällen ej dragit i betänkande att dels förkasta »allianser med kunskapsrika och inflytelserika personer», då de icke i allt varit liktänkande med Reformföreningen och Fäderneslandet, dels antagit allianser, hvilka bevisligen skadat frihetens sak och förhindrat enighet inom det liberala partiet.

Detta tal om »allianser» leder tanken till den tiden, då Arbetareförenings ledande män ingingo allians med Arbetareinstitutets svurne fiende, Presidenten Forssell, med ledamoten i Vårt Lands styrelse, Rektor Bergman, med den »kunskapsrike och inflytelserike» Litteratören B. Lundqvist och med den rike L. O. Smith samt till de tider, då Herrar E. Key, O. B. Olsson, S. A. Hedlund, A. Nyström m. fl. förkastades såsom *folkets fiender*, emedan de ville hafva ett ordnadt försvarsväsende, ehuru af billigaste slag. Och samma personer, Herr Linge m. fl., helsa ett par

är derefter såsom »arbetarnes ende representant» i Andra kammaren efter riksdagsmannavalet 1884 Herr S. A. Hedin, fastän han velat hafva ett vida dyrbarare försvarsväsende, fastän han alltid varit en af ledarne för värnpligtens vänner!

Men huru var det, ledarne i Arbetarnes ring hade ju, då Herr Hedin vågade hafva en annan mening än dessa om kontrollen öfver bolagskrogarne året förut, förklarar, att samme Herr Hedin ej vidare skulle få arbetarnes röster vid riksdagsmannaval? Skall man då ej fråga efter arbetarnes opinion?

Det tager sig kostligt ut att se Arbetareföreningens ordförande predika moderation och frid samt salvelsefullt läsa lagen för socialdemokraterna, därför »att de ej veta bättre än att fördöma det bestående och de personer, som gjort sig till tolkar för ett *sundt framåtskridande*».

Hafva ej Arbetareföreningens ledande män rätt ofta fördömt det bestående på det radikalaste sätt? Hafva de ej fördömt ärliga demokrater, som egnat sitt lif åt folkets och framåtskridandets sak? Det är som om man hörde boktryckare Aslaksen i En folkefiende: »Jag är en stilla och fredlig man, som håller på *eftertänksam moderation* och på *moderat eftertänksamhet* — — — Jag har i lifvets och erfarenhetens skola lärt, att *mätta* är en dygd, som passar statsborgaren bäst och att *eftertanke* och *mätta* är hvad samhället också bäst tjenas med. — — — *Lefve vårt gamla hederliga borgaresamfund!*»

Hvad beträffar socialdemokraternas agitation, som visst icke alltid är prisvärd, tvärtom, har den ingalunda varit värre än *Arbetarnes rings agitation* för Smithska bränvinspolitikern, och före Aug. Palm torde Stockholm ej haft en hänsynslösare folktalare inom det radikala partiet än Herr Linge.

Det sista riksbekanta uppträdet vid mötet i Arbetareföreningen den 7 Nov. 1886 mellan dess medlemmar och socialdemokraterna må till sist här underkastas en närmare granskning enligt närvarande *icke* socialisters beskrifning.

Ifrågavarande möte erbjuder en slående motbild till ofvan skildrade möte å Börsen den 9:de Mars 1884. Opartiska personer kunna ej annat än finna, det Herr Hultgren begick ett betänkligt formfel genom att efter sitt föredrag först förklara Herr Linge vald till ordförande (sedan votering begärts), fastän nej-rösterna voro öfvervägande, och, sedan han måst sjelf vara ordförande, utan något beslut af mötet och emot den allmänna stämningen avsluta mötet.

Detta mot bruket stridande tillvägagående måste under sådana förhållanden framkalla missnöje. Allmänheten, som inbjudits till deltagare i mötet, egde ovilkorligen rätt att fordra en diskussion under vanliga former, och Arbetareföreningen hade ej förbehållit sig någon rätt att leda förhandlingarne. Då därför en socialdemokrat rusade upp på tribunen och fordrade mötets fortsättande, var det ej välbetänkt, att en af Arbetareföreningens ledande män med våld drog honom ned. Detta blef signalen till det tumult, som

följde, deri en annan af Arbetareföreningens ledamöter var den förste, som utdelade ett käpprapp, som träffade Herr Palm.

Man kan här omöjligen åberopa sig den vanliga rätten till församlingsfrihet, ty mötet var faktiskt *offentligt*, ej enskildt, sedan Herr Hultgren uppmanat mötet att utse ordförande; och det var *ej heller avslutadt på laga sätt*, utan det hela framstod såsom ett försök af minoriteten att genom maktspråk göra sig motståndarne qvitt. Vi anse att den *största fara* ligger i att gentemot socialdemokraterna *ej skipa full rättvisa*.

Att vältra skulden på socialdemokraterna för sista mötets våldshandlingar, kan ej vara rätta sättet att motverka dem, tvärtom gifver detta ytterligare fart åt deras agitation. Hade de verkligen här gjort sig skyldiga till fridsbrott, så lider väl intet tvifvel, att åtal följt efter det polisförhör, som hölls med Arbetareföreningens ledare samt vid mötet närvarande polismän. Utan tvifvel skulle socialdemokraterna ej hafva blifvit fällda, om rättegång blifvit anställd; under det ett åtal mot det Smithska partiet för dess fridsbrott å börsötet den 9:de Mars 1884 sannolikt skulle medfört ledarnes fällande.

Äfven om socialdemokraterna vid sista mötet varit felande, få vi ej förbise det sorgliga faktum, att motståndarne, åtminstone delvis, föregått dem med *dåligt exempel*.

Hvad som fordras.

Hvad som fordras i den demokratiska politiken är å ena sidan att öfvergifva den kortsynta tendensen att ständigt vara »praktisk», den ständiga sträfvan »att lyckas», »att segra» vid hvarje tillfälle, ty derigenom tvingas ledarne ofta att använda en förnedrande kompromiss och undertryckes den fria tanken; å den andra sidan fordras utbildandet af verkligen ädelmodiga och sociala känslor, konsekventa karaktärer, stora synpunkter och en på vetenskapliga forskning grundad samhällslära, som lemna mera orubbliga skäl för de medborgerliga handlingarne än dessa beräkningar af hur många röster, som kunna vinnas genom den eller den eftergiften och dessa ömsesidiga löften om understöd eller tystnad o. s. v.

Hvad pressens ställning beträffar, fordrar ovilkorligen den sociala rörelsen ett djupare intresse för arbetarnes förhållanden å tidningsredaktörernas sida än hittills; dessa måste genom personligt deltagande i rörelsen sjelfva taga reda på dess alla sidor och ej öfverlemna allt åt *referenterna*, af hvilka somliga äro för unga och oerfarna, andra äro partiska och ibland rent af lidelsefulla i att göra sina meningar gällande i referaten och blott reta folket och vanställa dess meningar.

Tidvals har en verklig *terrorism* utöfvats derstädes gentemot skilda demokratiska grupper, hvarföre dessa så småningom fullständigt misströstat om sina

ideers rätta framhållande och för närvarande föredragit att egna sig åt en stilla och mera djupgående verksamhet genom diskussioner i föreningar, studier o. s. v. bemödande sig att åvägabringa upplysta reformer af meningar och seder, som må kunna läggas till grund för demokratiska reformer i institutionerna, som en organisk utveckling säkerligen skall medföra.

Ingen erfaren menniska tviflar på den sanna frihetens, den sanna upplysningens, den sanna demokratiens slutliga seger, men för dess ernående fordras annat, än *intrig- och kotteripolitik*, som dock dessvärre hittills i många fall drifvits inom liberala partiet. Nödvändigt är att rensa partiet från det *slagg*, som finnes deruti, och att öppet tillstå dess *fel* och ej, som hittills i allmänhet skett, dölja eller rent af försvara dem. De som vinna på denna godtyckliga slentrian inom den liberala politiken äro dels vid vissa tillfällen de reaktionära, dels vid andra tillfällen en och annan ifrig agitator samt ett antal betydelselösa medelmåttor eller tillbakablifne sekterister, som måste sättas upp på vallistorna för att förena hela »den förbannade kompakta liberala majoriteten», hela denna samling af oliktankande, som vid de politiska valen skola sammanföras för att gifva uttryck åt en ofta obefintlig »allmän opinion».

Pris: 25 öre
